

ALGUNES BASES PRE-ROMÀNIQUES EN LA TOPONÍMIA DEL PIRINEU MEDITERRANI

Enric Guiter

Al col·loqui de toponímia organitzat a Dijon pel maig de 1981 sobre el tema «L'onomàstica, testimoni de les llengües desaparegudes», vam parlar de «Quelques bases toponymiques préromanes des Pyrénées méditerranéennes»¹. L'abundància de la matèria i l'espai de temps concedit a cada ponència, van limitar la nostra a les bases, començant per les dues primeres lletres de l'alfabet, *A* i *B*. L'interès que sempre ha manifestat el nostre amic Frederic Udina per aquest gènere d'investigacions ens incita, en el present estudi que se li dedica, a prosseguir-les amb les lletres inicials següents, *C* i *D*. Tanmateix, la facilitat amb la qual les parles pirinenques passen de les consonants oclusives sordes a les sonores corresponents, ens duu a no distingir *K / G* d'una part, i *D / T* de l'altra.

Alguns sufixos sovint tenen el valor de posposicions carregades plenament d'un contingut semàntic; per aquest motiu no els deixem de banda.

K / G

KALE

Aquest sufix apareix prou sovint en els documents antics del Baridà, de la Cerdanya, Vall de Ribes, del Conflent, Besalú i Rosselló².

El grup es troba escassament a les inscripcions ibèriques: *arrīkalerka*, *dubasīkaleika*.

¹ HENRI GUITER, Quelques bases toponymiques préromanes des Pyrénées méditerranéennes. Dijon, L'onomastique témoin des langues disparues, 1982, p. 163.

² HENRI GUITER, Manifestations de substrat basque dans la toponymie des Pyrénées orientales. París, Actes du 86e Congrès National des Sociétés Savantes, 1961, p. 337.

HENRI GUITER, Les suffixes de localisation dans la toponymie des Pyrénées orientales. Florència, Actes du 7e Congrès International d'Études Onomastiques, 1961, II, p. 109.

Ens acontentarem amb la confrontació de dues sèries de tres exemples cadascuna que posen en relleu una doble evolució fonètica bastant curiosa:

Ardòvol (Baridà)
Isòvol (Cerdanya)
Tuèvol (Conflent)
Arsèguet (Baridà)
Astègal (Vall de Ribes)
Saltègal (Cerdanya)

Ardocale en 890
Isogal en 1011
Tobecale en 864
Arcegal en 839
Estegal en 1044
Saltegal en 839

En les atestacions de l'edat mitjana el sufix es presenta, o bé sota la forma arcaica *-kale*, o bé sota una forma regularment més evolucionada, amb sonorització de la sorda intervocàlica i caiguda de la *e* final, és a dir *-gal*.

Els tres darrers noms moderns de la llista ens ensenyen una conservació gairebé integral d'aquest sufix, fins i tot si les grafies difereixen lleugerament; evidencien el fet que es tracta d'un sufix àton.

Però els tres primers termes moderns presenten un sufix àton *-bol* al lloc del sufix *-gal* esperat. Haurem d'admetre que va haver-hi substitució capritxosa de sufix? Ens sembla poc probable si considerem que la mutació no és agrupada dins l'espai, i es troba del Baridà al Conflent amb intercalació de formes en *-gal*. Preferentment ens decantaríem per un canvi fonètic. El final *-bol* apareix en topònims que presentaven una *o* radical; resulta molt probable que hi hagi hagut dilació del timbre *o* a la vocal sufíxal *i*, després labialització de la consonant per assimilació: la velar *g* dona en primer lloc la labio-velar *w*, i després la labial *b* aspirant.

Queda per determinar el valor semàntic del sufix *-kale*. Podríem ser temptats pel sufix idèntic del basc modern *-kale*, que posseeix els sentits de «entre, entremig»³. Però es presenta una dificultat fonètica. La *l* intervocàlica del basc antic s'ha tornat *r* en basc modern, salvat el cas que hagi deixat de ser intervocàlica per apòcope de la vocal final. Això ens condueix a vacil·lar entre dos termes: *gare* «graner, dipòsit» i *-kal* «en relació amb, en proporció amb, per».

Haviem notat que alguns radicals associats amb *-kale* recordaven noms d'animals domèstics: *ardi*, «ovella»; *asto*, «burro»; *zaldi*, «cavall» ... Però aquesta observació no té un caràcter general.

KAN

Diversos topònims que corresponen a una elevació del sòl més o menys important, ofereixen una síl·laba inicial *kan*⁴. Sembla relacionada amb el

³ R.M. DE AZKUE, *Diccionario vasco-español-francés*. Bilbao 1903, I, p. 463.

basc *gain/ gan*, «cim, cima, altura, puig»; la sonorització de la consonant sorda inicial és regular en basc modern.

El grup *kan* es presenta freqüentment en les inscripcions ibèriques: *binbesarrikan*, *garokan*, *biukandaba*, *ganega* ...

Canigó

A 40 quilòmetres de la costa mediterrània, el Canigó aixeca el seu cim a una altitud de 2.785 metres; aquest canvi violent de nivell li va valer de ser considerat antany com el punt culminant del Pirineu.

Les atestacions de l'edat mitjana (*a uertice Canigonis* en 875, *in cacumine montis Canigonis* en 937, *in monte Canigone* en 950, etc.) ens remeten a una forma antiga *kaniko*, on va haver sonorització de la consonant sorda intervocàlica i introducció en la declinació llatina amb assimilació de la *o* final al sufix *-one*.

No es pot deixar de pensar en el basc modern *gaineke*, «superior, el que està al punt més elevat» o *ganeko*, «sobre, al damunt de».

S'ha d'explicar la *i* medial de *Canigó*. Una *e* basca només pot donar *i* sota l'acció d'una *yod*⁴; aquesta existeix en la forma *gaineke*, i hem d'admetre que s'hagi transposat de la primera a la segona síl·laba: així va poder exercir la seva acció sobre la *e*, i no sobre la *a*.

El terme *gaineke* és un genitiu de situació del mot de base *gain*.

Canet

En el domini català es troben una desena de llocs que porten el nom de *Canet*. Alguns han tingut la temptació de relacionar-los amb el llatí *canna*, «canya»⁵. Efectivament el sufix *-etu* sovint s'afegeix a noms de vegetals; però no sempre (cf. *Pedret*). En el cas present, existeix una dificultat fonètica que no es podria superar: en català, com en espanyol, la *n* doble llatina dóna una *n* palatal; un lloc on abunden *canyes* es diu *canyar*, *canyer* o *canyet*.

Les mencions antigues presenten sempre una *n* senzilla, i també manifesten que es tracta d'un sufix *-etu* (i no *-ittu*), perquè no trobem mai *t*

⁴ HENRI GUITER, Les bases oronymiques préromanes sur les Pyrénées méditerranéennes. Logroño, 6e Congrès International d'Études Pyrénéennes, publié par Cuadernos de Investigación Filológica, 1975, 2, p. 35.

⁵ HENRI GUITER, Vocalisme des toponymes préromans sur les Pyrénées orientales. Londres, Actes du 9e Congrès International d'Onomastique, 1966, p. 252.

⁶ ALCOVER i MOLL, Diccionari català-valencià-balear. Palma de Mallorca 1961.

doble, sinó al contrari, exemples de *t* sonoritzada en *d* entre vocals: *uila kanedo* (1016), *uila de Canet* (1029), *in Caneto* (1041), *de Caned* (1087), *de kaned* (1091), etc.

Hem pogut constatar que els *Canet* que coneixem, fins quan són veïns de les vores del mar, no se situen en baixos humits, favorables a la multiplicació de les canyes, sinó sobre altures que dominen els entorns.

El *Canet* de Rosselló, a 2,5 quilòmetres de la riba actual del mar, ocupa l'extremitat oriental d'un moll llarg d'uns 7 quilòmetres des de la sortida de Perpinyà; la seva altitud varia entre 50 i 20 metres. El mapa a l'escala de 1/25.000 de l'«Institut Géographique National» indica les altituds: 20 m al cementiri de *Canet*, 8 m a 500 m al nord-oest, 8 m a 500 m al nord, 6 m a 500 m al nord-est, 6 m a 500 m a l'est, 6 m a 500 m al sud-est, 5 m a 500 m al sud, 6 m a 500 m al sud-oest, i 26 m a 500 m a l'oest, en direcció de Perpinyà. Aquesta repartició d'altituds ensenya bé la situació dominant de *Canet* sobre la plana litoral.

Més al nord, sobre els turons que separen les valls de l'Auda i de l'Arieja, un altre *Canet* és un lloc del municipi de Sant Benet (cantó de Xalabrea).

Candell

Candell és un llogarret del municipi de Caixàs (cantó de Tuïr). Les mencions medievals del topònim ens ensenyen que es tracta d'un derivat en *-ellu* de *Canet*: *Canetellum* (845), *Candello* (872), *Candel* (1172).

L'evolució fonètica és perfectament regular: sonorització de la *t* intervocàlica, caiguda de la *e* contrafinal, manteniment del grup *nd* secundari i palatalització de *l* doble. Mentre que Caixàs o el llogarret veí de Fontcoberta se situen a altituds inferiors a 400 m, *Candell* s'aixeca sobre una cadeneta muntanyosa que culmina a 694 m.

Dos altres topònims, *Canadell* i *Canidell*, en els quals la vocal contrafinal s'ha mantingut amb fortunes diverses, s'han d'afegir aquí.

Canadell és un lloc del municipi de Sant Joan les Fonts, al nord d'Olot. Ocupa un moll de 500 a 600 m d'altura entre les valls del Fluvià i del seu afluent, la Riera de Carreres, l'altitud dels quals només abasta de 200 a 300 m.

Més modest és el *Canadell* del municipi de Clairà, al Rosselló.

El plural *Canadells* és un lloc del municipi de Reinès, prop de Ceret, mencionat en singular en 1121. També és un lloc del municipi de Costujà, cantó de Prats de Molló.

Canidell és el nom d'un moll penyalós al sud de Prats de Molló; separa dos rius i un dels quals ha pres el seu nom.

En domini llenguadocià, la *e* tònica pot reduir-se a *i* després de diftongar, d'on *Candilla* (municipi de Brenac). També hi apareixen derivats *Candelleres* als municipis de Terroles i de Vinyavella.

Cànoa

Aquest topònim es presenta sota la forma d'un singular romànic *Cànoa* (municipi de Prada) o del plural corresponent, *Cànoes*, poble veí de Perpinyà.

Els dos llocs estan situats sobre altures. A propòsit de *Cànoa*, P. Vidal⁷ escriu: «[La route] monte ensuite et contourne le gros promontoire qui cache la vallée de la Castellane. Cette partie du territoire s'appelle *Canoues* (sic); c'était le nom d'un petit village dont l'église de Saint-Martin est encore debout».

Cànoes ocupa l'extremitat nord-oriental d'un moll d'altitud 80 metres, voltat per Toluges (60 m) al nord, el Mas de les Coves (54 m) a l'est, Pollestres (43 m) al sud-est, Nils (51 m) al sud.

L'etimologia *casas novas* proposada pel DCVB⁸ no sembla convenir, en primer lloc, perquè l'accent del sintagma hauria recaigut sobre la *o* de l'adjectiu, i no sobre la *a* de la síl·laba inicial; després, perquè les *s* intervocàliques que s'emmudeixen, no ho fan abans del segle XI; ara bé, una donació del 843 concedida per Carles el Calb a Sunifred de Cerdanya (publicada tant en Marca Hispànica com per B. Alart o R. d'Abadal) ens presenta la forma *Kanoas* per *Cànoes*. Tornem a trobar *Canoas* en 1102 i 1119, *Canues* en 1146, *Chanues* en 1112, *Canoy*s en 1090, etc.

Igualment per *Cànoa* tenim la mateixa forma *Canoa* en 985, 1119, 1300, 1308, etc. Tanmateix, notem *Canoua* en 850, i en 1011 sobre un mateix document *terminum de Canoua uel Petrafixa [...]* alodem de *Cano-dia*; el 855 llegim *in uilla Cannoiias*, el que ens condueix a demanar-nos si la lectura *u* no correspon a dues *i* antihiatiques.

La reducció a dues vocals del final àton dificulta la recerca d'una etimologia. Les mencions amb *i* o *di* intercalats poden fer suposar un estadi palatal, i la palatal sonora s'emmudeix entre postònica i final (CF. *Lauredia* > *Lòria*). Es pot pensar en el basc *odia*, «barranc» o *oian*, «bosc» (la *n* final és caduca).

Al Narbonès, el nom de *Canà* (*Lo Cana* en 1781)⁹, al sud-oest del poble de Peyriac de Mar, és possiblement parent dels que acabem de veure.

⁷ PIERRE VIDAL, *Guide Historique des Pyrénées-Orientales*. Perpinyà 1899.

⁸ ALCOVER i MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca 1961.

⁹ ABBÉ SABARTHÈS, *Dictionnaire topographique du département de l'Aude*. París 1912.

Canillo

Canillo és el nom de la parròquia del nord-est d'Andorra, la més alta (1.531 m). La dominen al nord i a l'est muntanyes molt altes (Pic de Serrera, 2.911 m; Pic de Menilmenut, 2.735 m; Pic de Fontargenta, 2.786 m; Pic de la Cabaneta, 2.841 m; Pic d'Envalira, 2.812 m) que separen la conca del Valira de la conca de l'Arieja, és a dir la conca de l'Ebre de la del Garona. Una carretera recent tramunta aquella barrera al port d'Envalira (2.407 m).

L'atestació més antiga és *Kanillaue* (839); en 1176 la *e* final desapareix i trobem *Canilau*; la *au* final àtona es redueix a *o*. Sembla que la forma primitiva pugui descompondre's en *kan-illa-be*, «sota el cim difícil (d'accés)».

Una complicació fonètica és el manteniment del timbre de *i*, que normalment té el tractament de *i* breu romànica, i que esdevé *e*, si no la segueix cap *yod*. Possiblement la romanització d'aquella vall molt apartada va ser prou tardana, i la mutació de timbre havia deixat de produir-se.

Canelles

Aquest vocable designa una collada de l'Albera entre els termes d'Argelers i de Banyuls de la Marenda. En tenim atestacions antigues: *Canellas* (881), *usque ad collum de Canellas* (981).

Un altre *Canelles*, llogarret del municipi de Navata, prop del riu Fluvià, és anomenat *Canellas* des del 878.

Sobre les eminències de la Corbera, veiem dos *Canelles*, en els termes municipals de Sant Joan de Barró i Palairac (*alodium de Canellas* 1521).

En singular, *Canella* designa un pic alt de 546 m (municipi de Davejà), i una selva del municipi de Niort. També és un topònim del municipi de Sant Salvador de Vianya.

El diminutiu *Canelleta* és un lloc del municipi de Camps.

És molt possible que es tracti encara d'una altura d'accés difícil. La situació dels topònims exclou una relació amb les canyes.

Cameles

Cameles és el nom d'un poble de la part alta del cantó de Tuïr (350 m) mencionat en 950 amb la grafia *Camelas*. Aquest nom podria ser l'equivalent del basc modern *gan beratz*, «praderia d'adalt». La forma antiga **kan belatz* hauria seguit l'evolució **kambelas* i *kamelas*.

Canavelles

Aquest nom és el d'un poble del cantó d'Oleta. Està quitllat a dalt dels penya-segats que voregen al nord la vall de la Tet. La primera menció que coneixem, *Canauella*, és del 846, forma repetida en 847, 864, 868, 871, 874, 878, etc. Aquelles atestacions nombroses del segle IX ens semblen eliminar l'etimologia *Casas nouellas* proposada pel DCVB¹⁰. Endemés, aquest mateix terme designa una muntanya veïna de les Illes (cadena de l'Albera), el *Serrat de la Canavella*, a pocs quilòmetres d'una altra muntanya anomenada *Roca Negra*.

Pensem que en aquests topònims la base *kan* va associada a l'adjectiu *beltz*, «negre». Notem que el basc *bela*, «corb», de la mateixa arrel, suposa una antiga *l* doble, que havia de palatalitzar-se regularment en català.

KARRI

Aquesta base és relacionada amb el basc *harri*, «pedra». El gup *karri* apareix a les inscripcions ibèriques: *koloitekarri*, *turbidukarrin*, *bitekarri-ne...*

Si la *i* va seguida d'una vocal, el hiatus la tanca en yod, que es transposa al contacte de la *a*, i tanca aquesta en *e*. Tal accident passarà particularment amb la forma definida (*karria* dona *quera*) o amb la forma indefinida proveïda d'una vocal temàtica romànica *u* (*karriu* dona *quer*).

Carlit

El punt culminant del Pirineu oriental (2.921 m) no posseeix, que sapiguem, atestacions antigues. Voltat per altres muntanyes elevades, no es veia gaire des de les regions habitades i, doncs, no podia servir de senyal (al contrari del Canigó). El seu nom pot representar *karri-lei-to*, «gel gros en la pedra»; el cim pedregós del Carlit és molt fred, a causa de la seva altitud.

Carcolze

El nom d'aquesta masia del municipi d'Aristot (Baridà) ja apareix en 839 sota les formes *Karchobite* o *Charcoude*, i en 964 *Carcolde*. La primera part de *karchobite* sembla una contracció del genitiu *karriko*, «de

¹⁰ ALCOVER i MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca 1961.

la pedra»; la segona equival al basc *bide*, «camí»; el conjunt significa «camí de la pedra». *Carcolze* és sobre el trajecte que va de la vall del Segre a les muntanyes d'Andorra.

L'evolució fonètica de *karrikobite* a *Carcolze* s'explica fàcilment.

L'accent romànic va portar sobre la vocal *o*; primer, va caure la *i* contrafinal, d'on *karkóbite*; després, sonorització de la *t* intervocàlica, *karkóbide*; caiguda de la *i* posttònica, *karkóbde*; semivocalització de la *b* implosiva, *karkoude*; falsa regressió de *w* a *l*, *karkolde* (la mateixa cosa que va passar en *malhab(i)tu/malaut/malalt*); assimilació de la *d* en *z* (com en *cub(i)tu/colde/colze*).

Pincaró

Aquest lloc del municipi de Bassegoda és mencionat el 878 sota la forma *Pino Karkone*. És identificat en romanç per un «pi», sense dubte remarcable en aquell temps, i per un terme pre-romànic *karkone*, versemblantment contracció de *karriko une*, «interval de pedra».

Carcanet i Campcardós

Les dues bases *karri* i *kan* s'uneixen naturalment en alguns topònims designant «altures pedregoses».

El *Carcanet* és la regió oriental del Donesà, on l'Auda talla la carena pirinenca rellegant el massís del Peric al del Madres, entre penya-segats molt alts. El mateix topònim torna a aparèixer molt més al nord, al terme municipal de Lladern.

El poble donesanès més veí del *Carcanet* porta el nom de *Carcanieres*, amb un sufix *-ariu*, al lloc de *-etu*. Notem que el Capcir i la Cerdanya anomenen «carcanet» el vent fred del nord-est que bufa en provenença del *Carcanet*.

La muntanya del *Campcardós* (2.914 m) ha tingut el seu nom explicat com a «camp de cards»¹¹; només pot haver-hi una falsa etimologia popular. Vam tenir ocasió d'anar al *Campcardós* a l'agost de 1933, i fins li vam consagrar un rondell¹². De cap manera la cresta de la muntanya no pot donar la impressió d'un «camp»; és mancada totalment de vegetació i, més particularment, de cards, planta que abunda a altituds molt més baixes. *Campcardós* podria representar *kan-karr(i)-otz*, «altura pedregosa freda»,

¹¹ ALCOVER i MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca 1961.

¹² HENRI GUITER, *Tardorenques*. Barcelona, Dalmau, 1969.

amb la mateixa equivalència *rd/rr*, que trobem en *cerdo/txerri*, *isard/sarri*, etc.

Notem que al Llenguadoc les formes en *kayr*, tals com *Belcaire* (*Bellincadro* 1347) o *Cancairole* (segle XVIII), llogarret de Santa Coloma de l'Hers, representen *quadrum*, i no *karri*.

Quer. Quers

El terme *karri* proveït d'una vocal temàtica romànica *u* dona les formes masculines *karriu*, *karrios*.

El *Quer*, a l'oest de Montboló (Vallespir) es presenta sota la forma *kairum* en 878; el mateix nom designa un lloc del municipi d'Eine, i una penya a l'est de la parròquia andorrana d'Encamp.

Al Llenguadoc la *e* diftonga (cf. *pomariu* dona: cat. *pomer*, occit. *pomier*).

Quier és un topònim dels municipis de Lo Vivier, Prunyanes, Motomet (*Al Quier* 1538); hi ha un poble de *Quier* sobre la riba esquerra de l'Arieja.

En plural, *Quers*, amb la mateixa forma des del 1243, és un llogarret del municipi de La Tor de Carol; també es troba als termes municipals de Marquixanes i Finestret (menció del 1467) al Baix Conflent.

Si entra en composició, *Quers* guarda aquesta mateixa forma quan porta l'accent, com en *Dosquers* (*Duobus queriis* al segle XII), poble empordanès; *Cadaqués*, un altre poble empordanès; i també llocs de Prats de Molló i Argerles o *Valldequers* (1599), barranc al sud de Prats de Molló. Donem aquesta precisió perquè en posició àtona competeixen les grafies *quer* i *car*, que tenen la mateixa pronúncia.

Queralt. Quirbajó. Queribús

La vitalitat de *Karriu* ha estat tal que ha pogut associar-se amb adjectius romànics. El pic de *Queralt*, a l'oest d'Aransa (Baridà), és mencionat *Cheral* en 1050 i 1095, *Cheralto* en 1134. Al Llenguadoc una muntanya de *Quiraut* (*Locus de Querio Alto*, segles XIII a XVIII¹³) se situa al terme del poble de *Quirbajó* (*Locus de Queriobaione* al segle XIII; *Bastida de Queri-bais* 1371-1589). Aquesta oposició d'*alt* i d'un derivat de baix ens permet d'interpretar el topònim *Carbajó* del municipi de Pi al Conflent. Prop de la frontera llenguadociana tenim un lloc de *Carau* al terme de Molig, i un lloc de *Carmajó* al terme del poble veí de Campome. Aquest *Carmajó* és

¹³ ABBÉ SABARTHÈS, *Dictionnaire topographique du département de l'Aude*. París 1912.

versemblantment el *Carbajó* corresponent a *Carau*, víctima d'una falsa etimologia popular.

La dimensió d'una penya es manifesta amb *Carllong* al poble de Serdinyà; la forma, amb *Caràngol* sempre a Serdinyà, *Carangle* (*usque ad Chero Anglo* en 937) a Canavelles, i possiblement *Caragules* a Sant Llorenç de la Cabrerissa (Narbonès).

Al nord de Portè, sobre la cadena pirinenca principal, el cim del *Querforç* s'aixeca a 2.650 m.

El nom de *Queribús* es presenta dues vegades al Llenguadoc veí; és un lloc del poble de Sant Policarp, prop de Limós, i més que més, un castell medieval que s'aixeca al cim d'una penya de la Corbera. Tenim les mencions *Cherbucio* en 1021, *Querbus* i *Querbutio* en 1255, *Querbusio* en 1360, *Querybus* en 1538.

Es veu que la inserció de *i* entre *r* i *b* per svarabhakti és un accident recent. El vocable pot representar *karri(u) busi(u)*, «tall de pedra».

L'eminència fortificada de *Cremansó*, prop de Vilajuïga, apareix sota les formes *Carmazon* en 1085, *Charmezo* en 1138, *Carmenzo* en Descloit, a finals del segle XIII; es pensa en *karri mazo*, «pedra rodona i forta», amb una interversió tardana del grup *ar* de la sfl.laba inicial.

Al Fenollet, el poble de *Caramany*, ben anomenat per la seva roca enorme, té, segons P. Vidal¹⁴ una atestació *kero magno* del 1395. També es troba un mont *Quermay* prop de Vilajuïga.

Altres qualificatius es refereixen a detalls més particulars. Un llogarret del poble de Real (Capcir), *Odelló de Caramat* és designat en 1011 *uillarrunculum quem uocant Odelonem de Cheroramatum*; el mont de *Caramat*, que li serveix de determinant, és atestat en 908.

Al Baridà, *Querforadat* és un llogarret del municipi de Cava.

Al Conflent, prop de Canavelles, el *Querescolat* ja és *Cherescolat* en 847.

A *Querigut*, nom de la capital del Donesà, respon un *Quirigou* del municipi d'Albàs, al Narbonès.

La llarga vall estreta de *Querançà*, al territori de Fontpedrosa, a dalt del Conflent, té la menció *karançano* en 961; es pot pensar en un adjectiu *anteanu*, a causa del fet que les parets pedregoses s'avancen fins al mateix llit de la Tet.

Querroig. Quercorb

La base *karri* pot rebre com a epítet un nom de color. Així trobem un *Querblanc* (*chero blanco* en 1035) a Angostrina (Cerdanya) i un *Quernegre* a Corsaví (Vallespir).

¹⁴ PIERRE VIDAL, *Guide Historique des Pyrénées-Orientales*. Perpinyà 1899.

El color roig es presenta amb matisos diversos. En primer lloc, els hereus de *rubeu* amb tres *Querroig*: l'un damunt de Banyuls de la Marenda (*pogium Cariorubio* en 981); un altre damunt de Merens, a la riba esquerra de l'Arieja; un tercer més avall del mateix costat de l'Arieja, al terme de Lapeja. Podríem afegir-ne un altre més a l'Empordà, si l'antic *Cairo Rubio* del 957, al nord-oest de Viure, no s'hagués romanitzat del tot en *Mont-roig*. Un altre matis, el de *ruasu*, apareix amb el *Carrós* a mig camí entre l'Hospitalet d'Andorra i la frontera andorrana. Encara un altre matis amb *rubinu* en *Carrubí*, massís muntanyós entre Rocafort de So i Santa Coloma de Gueta (*Al Carruby* en 1594).

Creiem que el color roig encara està present en *Quercorb*, que trobem quatre vegades. Naturalment, les llatinitzacions tardanes han representat *corb* per *curuu*. Però veiem en domini basc formacions tals com *Aizcorbe*, «sota la penya roja» (Navarra); el topònim biscaí *Arrigorriaga* té el mateix adjectiu, però no el mateix sufix. Interpretem, doncs, *Quercorb* com *kari(u)-korr(i)-be*, «sota la pedra roja». *Quercorb* és un lloc del municipi d'Arles de Tec (*Curco Curbo* en 981, *Kero Curuo* en 1197); també és la capital històrica de l'actual cantó de Xalabra (*Cairocurbum* en 1002, *Keir-corb* en 1095). Sota la forma *Quiercorb* (*Quier courb* en 1594) és un lloc del municipi de Niort, i també (*Quar Corp* en 1355) del municipi de Ribauta.

Una situació contrària apareix amb *Queralps*, que trobem tres vegades: el poble del nord-est de la Vall de Ribes (*Keros albos* i *Chers Albs* en 839, *Cheros Albos* en 978 i 1030, *Queralbs* en 1283); un lloc del municipi de Sansà, al nord-oest del Conflent; un lloc al sud de la Selva de Mar (*ipsam Pennam quae est super Cheros Albos* en 1063, que ens va valer al segle X una història divertida¹⁵. Aquí la llatinització ha percebut la sfl-laba final com si fos l'adjectiu llatí significat «blanc»; però *albu* ha mantingut el seu valor llatí només en romanès i en sard. Pensem que *alb*, que es troba en molts altres topònims, té el sentit de «pendent herbós»¹⁶.

No coneixem mencions antigues del pic de *Quermals* (1225 m) al municipi de Santa Coloma de Gueta; però és molt versemblant que la segona sfl-laba, com la de Puigmal, correspongui a un «pendent estèril i pedregós»¹⁷.

¹⁵ HENRI GUITER, «Quelques curieuses modifications de désignations toponymiques dans les documents carolingiens des Pyrénées orientales», *Revue des Langues Romanes*, 1964, p. 22.

¹⁶ HENRI GUITER, Les bases oronymiques préromanes sur les Pyrénées méditerranéennes. Logroño, 6e Congrès International d'Études Pyrénéennes, publié par *Cuadernos de Investigación Filológica*, 1975, 2, p. 35.

¹⁷ HENRI GUITER, Les bases oronymiques préromanes sur les Pyrénées méditerranéennes. Logroño, 6e Congrès International d'Études Pyrénéennes, publié par *Cuadernos de Investigación Filológica*, 1975, 2, p. 35.

Quera. Queres

La forma definida *karria* ha pres valor de femení en romanc.

Llocs dits *La Quera* es troben a Osseja (*ipsa Chera* en 815), a Casafabre i a Sant Llorenç de Cerdans (*ipsa Cairra* en 936; *in manso de Chera* en 1168).

Saquera (Fenollet) manté l'hereu de l'article *ipsa* (*Saccaria* en 1011).

Bolquera (Cerdanya) proporciona un determinant a *karria*, el que esdevé *buru* en basc modern (*Bolcharia* en 876).

Les Queres i el *Prat de les Queres* a Montferrer (Vallespir), *Les Esquerreres*, amb una aglutinació d'article, a Enveig i Angostrina (Cerdanya) no posseeixen atestacions antigues.

Querol. Querols. Querola. Queroles

Els derivats de *karri* amb sufix *-olu* semblen particularment afavorits, en masculí com en femení, en singular com en plural. La síl·laba inicial molt sovint és escrita *Ca-*, la qual cosa no canvia la pronúncia.

El més conegut dels *Querol* és la penya que sosté el Castell de *Carol*, al terme municipal de Porta a la Cerdanya (*Cheirol* en 1011, *Cherol* en 1023); ha donat el seu nom a la llarga *Vall de Carol*, que s'estira des del Port de Pimorenç fins a Enveig. La *Punta de Querol* és un cim andorrà al nord-est de Canillo. Dos llocs es diuen *Carol*, l'un a Sureda i l'altre a Montferrer (*locum qui dicitur a Cherol* en 1156).

En masculí plural, trobem un *Carols* al terme municipal de Glorianes; un altre al terme d'Odelló (*loco uocato Querolls*, 1339).

En femení singular, *Carola* apareix als termes de Vallcebollera, Serdinyà, Mosset i Cornellà de Conflent.

En femení plural, *Caroles* es veu als termes de Real (Capcir) i Cornellà de Conflent.

Una sufixació en *-ariu* dona *Caroler* a Prats de Molló.

ALTRES SUFIXOS

Veiem dues vegades *Caraig*, a Montoriol en Rosselló (*stagno de Karaig* en 1183) i a Quillà, on es tracta d'un poblet desaparegut (*Carag* en 1006). Un sufix de localització *-egi* s'afegeix a la forma determinada, d'on *karria-egi*.

Amb un sufix romànic, que pot ser *-etu* o *-ittu*, *Caret* es presenta als confins dels pobles conflentesos de Mantet i Nyer.

A més *karri* intervé en determinants de denominacions compostes: *Bac del Quer* de l'Àliga, *Ras de Carlit*, *Vinya del Quer*, etc.

KE

Aquesta posposició que apareix en alguns topònims medievals, correspon fonèticament a les posposicions basques *-ki* indicant la matèria constitutiva o l'origen, i *-kei/-gei* indicant la matèria o la destinació (però no a *-ke* que és un sufix verbal).

L'existència de *-ki* i *-kei* en les inscripcions ibèriques no resulta significativa, donada la brevetat del grup.

Segons que *-ke* va seguit o no d'una vocal temàtica *-u*, l'evolució fonètica romànica dóna resultats molt diferents: pensem en *pace* que dóna *pau*; *dici(t)*, *diu*; però: *laq(u)eu*, *llaç*; *brachiu*, *braç*. A més, en cas d'accentuació proparoixitònica, tenim resultats més particulars, que examinarem en primer lloc.

Aro. Auda

En aquest primer gup, trobem dos hidrònims.

La Vall d'Aro, al nord de Sant Feliu de Guíxols, és mencionada *Arace* en 899. Es pensa en el basc *aroki*, «venint del cercle»; la part superior de la Vall d'Aro descriu un mig cercle abans de prendre la direcció del mar.

El riu Auda té la seva font al Capcir; és atestat des de l'Antiguitat *Atax-Atacis* (Plini) o *Átax-Átagos* (Estrabó). Es veu la intenció d'introduir en les declinacions llatines i gregues un vocable autòcton que podia ser *Ataki*: Mela anomena *Atacini* els riberencs de l'Auda; el riu porta el nom de *Atace* en 850. En 1035 una grafia, *flumen Ataze*, evidencia l'aspirantització de *k*, amagada per la grafia clàssica. En 1070 una atestació, *Aditum fluiuium*, manifesta la metàtesi de les dues síl·labes posttòniques; no és una forma *Ataki*, sinó una forma *Akita*, que és llatinitzada maldestrament: una *z* intervocàlica podia resultar tant d'una *d* (*Benedictu/Benezet/Benet*) com d'una *k* (+ *e*, *i*) (*uicinu/vezin/vei*). Partint de *Ákita*, la forma Auda és regular (cf. *plaire* de *plàcere*, *deume* de *décimu*, etc.). L'ètim és el basc *ate*, «porta, clivella d'entrada, bretxa...». *Ataki* significa, doncs, «venint de la bretxa»; recordem que el curs superior de l'Auda és perpendicular a les serres pirinenques, i que les travessa pels congostos de Sant Jordi i de Pedra-Lis.

El mateix terme *ataki* entra en topònims compostos, tals com el poble d'Axat (*Adesate* en 955) situat entre els dos congostos abans anomenats, i que pot representar **atakiate*; o el riu del Fenollet, l'*Adesig* (*Adadig* en 1142), hereu de **atakiegiu*.

Escriu. Estamariu

La reducció de *-ki* final a la semivocal *w* és més freqüent.

Escriu, llogarret del municipi de Brocà, al Berguedà, es presenta sota la forma *Ascarice* en 938. *Azkarai-ki* té el sentit de «venint de la penya molt alta»; el lloc se situa sobre la Serra de Cadí.

Estamariu (o *Estimariu*) designa tres llocs diferents. El poble de l'Urgellet apareix en 839 amb la forma *Stamariz*. Una masia al nord-est de Ripoll es manifesta en 888 amb les formes *Stamarice*, *Stamarez* i *Tamari-ce*. No coneixem mencions antigues de l'*Estamariu* vallespirenc. L'origen no apareix gaire clar: *ezti-amai-ari-ki*, «per l'ocupació de la fi de la mel». Es tractava dels últims llocs on es podia recollir mel?

Madriu (*Matrice* en 815) designa un affluent de la Riera d'Alp (Cerdanya), un riu andorrà que recorre la Vall Civera, i també intervé en el nom del *Roc de la Madriu* a Tues (Conflent). Pot ser, amb afèresi de la *o* inicial, (*o*)*ma ateri ki*, «venint d'un turó sec».

Beliu (*Belis* en 880) era un poblet del Baridà. *Belai* designa una pastura closa; el conjunt *belaiki* és el nom de la belladona.

Esperàriem una *e* com a vocal tònica, tal com la trobem en la menció *Stamarez*; el tancament en *i* pot ser degut a la semivocal final *o* a una romanització tardana.

Esduç. Taulís

Esduç (*Exeduce* en 883), ermita del municipi de Cerc (Urgellet), representa *etxe*, «casa» probablement seguit de *toki-u*; el conjunt significaria «el lloc de la casa».

Lluç (*Loci* en 840) és un llogarret de Santa Llocaia (Cerdanya). Amb afèresi de la vocal inicial, correspon fonèticament a *oru-ki-u*, «venint del solar». El mateix ètim figura al radical d'Olopte (Olorbite en 839).

Sanarús (*Sannaruz* en 979), llogarret situat al nord-est de Ripoll, pot ser, amb afèresi de la vocal inicial, *etxen-aro-ki-u*, «del cercle de cases». El topònim cerdà Saneja s'anomena *Exenegia* en 839.

Taulís, poble del Vallespir, presenta la menció *Teulicius* en 853, *Teuolici* en 991. Domina un dels congostos que escanyen la Ribera Ampla. Es poden proposar explicacions romàniques; però no es pot negligir que en basc *ateburu*, «gropa del congost» correspondria el romànic *(a)*tebol*.

Aquí també constatem el tancament de les vocals romàniques tòniques sota l'acció de la desinència.

KINO

Només trobem en les inscripcions ibèriques el grup *bastikino*.

El sufix basc *-giño/-kiño* té el sentit de «fins a». Sembla que intervingui en les formes antigues *Barkino*, *Ruskino*, de les quals l'Edat Mitjana havia de fer *Barcelona* i *Rosselló*. (I) *barkino* significa «fins a la vall»; (e) *rruizki-no*, «fins a l'escarpa», designacions que justifica la topografia dels llocs.

KO

Freqüent en inscripcions ibèriques, aquest grup és massa curt perquè sigui significatiu.

El sufix basc *-ko* indica la situació; és la marca del genitiu de situació. Intervé en molts topònims: *Canigó* (*gaineko*), *Carcolze* (*karrikobite*), *Cotlliure* (*caukoliberrri*), *Pincaró* (*pinu karriko une*), *Gorguja* (*gorko egia*), *Rigolisa*, *Eragolissa* en 946 (*erreko lezea*), etc.

El nom del riu *Tec* (*Tecum*, Plini) podria resultar de *ateko*, «de la bretxa», donat el trajecte vallespirenc del curs.

KORRI

Encontrem en iber el grup *untikorrisarwi*. Aquest terme *korri* esdevé regularment *gorri*, «roig» en basc modern. Acabem de notar-lo en formacions com *karriu-korri-be*, «al peu de la penya roja».

Ens interessa particularment el cas de *Begur*, poble empordanès situat a dos quilòmetres de la costa. Trobem en 1056 la menció *ipsum castrum de Begur*. En la seva *Guia de la Costa Brava*¹⁸, Josep Pla tracta de *Begur* en aquests termes: «Los primeros vestigios históricos escritos sobre *Bagur* son de la época feudal [...] la peña tiene un color gris de sombra tocado por un hálito ferruginoso...» Aquest matís rogenc apareix particularment als rocs del riu que voreja Begur. Per això interpretem *Begur* per *ibai-gorri-u*, «riu roig», varietat pre-romànica dels hidrònims *Llobregat* (*rubricatu*), nombrosos al país. Va haver-hi aferesi de la *i* inicial, reducció de *ai* a *e*, diftongació condicionada per yod de la *o* tònica i monoftongació en *u* (cf. *podiu* dóna *puig*). El terme és idèntic a *Baigorri* de Baixa Navarra; quan aquest hidrònim és llatinitzat en 1186, pren la forma *Baigur*¹⁹.

¹⁸ J. PLA, *Guia de la Costa Brava*. Barcelona 1948, p. 217-224.

¹⁹ J. CARO BAROJA, *Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*. Salamanca 1946, p. 124.

(I)TO

El basc *ito* significa «negat» i també «amagat». No hem trobat aquest grup en iber.

Toluges (908 *Tulogias*, 951 *Tologias*, 1119 *Toluges*) és un poble rosellonès al sud-oest de Perpinyà. Es pot pensar en el basc *ito-oru*, «solar negat» (*oru* representa un antic *olu*) seguit pel sufix localitzador *-egi-a*. *Toluges* significaria, doncs, «lloc del solar negat». Efectivament, no gaire lluny del curs del riu Bassa, *Toluges* és en un clot recorregut ara per les agulles d'assecament; en altre temps podia ser un aiguamoll. A l'oest, amunt del poble, un lloc encara es diu «La Sanya».

Tolon fins al segle XI (934 *castro Tolone*, 977 *castro Tholone*, 1019 *Tolono castro*) va designar el lloc on es troba ara el poble de Peralada, a l'Empordà. Una carta del 844 ens indica el canvi de nom: «et postea nomen Petralata ibi miserunt quae antea a paganis Tolon, siue terra mortua, uocauerunt ...». Així *Tolon* significa «terra morta» en la llengua dels «pagans». Quins eren aquells pagans? Al segle IX podríem presumir que es tracta dels àrabs; però sembla impossible de justificar per l'àrab la interpretació del terme. Ara bé, si ens fixem en l'adverbi *antea*, que evoca una època més antiga, podem pensar en els bascs.

El romanista que compara topònims tals com *Tolon* (i *Toulon* de Provença), *Tolosa* (i *Toulouse* de Llenguadoc), *Toledo*, etc, té la temptació de reconèixer sufixos romànics familiars *-one*, *-osa*, *-etu*, etc, i d'aïllar un radical *tol...* que l'embarassa molt.

Al contrari, el basc ens convida a tallar després de (*i*)*to*, «negat»; per exemple, *belar* significa «herba», i *itobelar* és una «herba que creix dins l'aigua». *Tolon* ens deixa un segon element *lone*, que, després de la caiguda de *n* intervocàlica, ens fa esperar el basc modern *lo(h)i*, «fang, llim, fanguer». El conjunt *Tolon* té el sentit de «fang negat», terra que no convé al conreu, el que justifica la designació de *terra mortua*. Peralada se situa a la confluència dels rius Llobregat i Orlina.

Al Baridà trobem un altre *Tolon*. És un llogarret de Bellver, que actualment es diu *Telló*, però les mencions antigues (*Sancte Marie Tollonensis* en 839, *pago Tollonense* en 890, *Tollone* en 958 i 983, *pago Tolonense* en 999, *Tolon* en 1040) ens ensenyen un vocalisme primitiu *o*, dissimilat més tard per la *o* tònica. Ben entès, el *Toulon* provençal pertany al mateix grup. I *Tolosa* s'explica per *ito-luzea*, «la planura negada»; *Toledo*, per *ito-lito*, «fondalada negada».

La base *ito* encara apareix a la síl·laba inicial de tres topònims, dos pobles, *Tues* i *Tuïr*, i *Tuèvol*, llogarret de Talau. *Tues* i *Tuèvol* són a l'alt Conflent; *Tuïr*, al Rosselló. *Tues* presenta la forma *Tobese* en 878; *Tuïr*, *Tuuirium* en 985; *Tuèvol*, *Tobecale* en 864.

El primer topònim *Tobese* ens suggereix un origen *ito-bizi*, *bizi* posseint el sentit de «vida», però també d'«aigües vives». S'hauria d'entendre «negat o amagat per les aigües vives»; notem que *Tues* és una estació coneguda per les seves fonts termals.

Per *Tuïr* pensem en *ito-bere*, «propens a ser negat», amb una vocal temàtica romànica *u*. *Tobéreu* dóna *Tobériu* per hiatus, i *Tobíriu* després de la diftongació de la *e* tònica sota l'acció de la yod i reducció a *i*. (cf. *mediu/mig*). Com en el cas precedent, la *b* espirant és absorbida per la *o*, que llavors es tanca en *u* per hiatus. *Tuïr* és enclotat al peu d'un pendís que puja molt de pressa a l'oest i al sud: a dos quilòmetres al sud, Santa Coloma de Tuïr de més de setanta metres; a un quilòmetre a l'oest, la carretera de Castellnou puja quaranta metres.

Per *Tuèvol*, *itobekale* pot ser «graner sota l'aiguat»; la posposició *-be* té el sentit de «sota, al peu de».

(I)TURRI

Iturri, que significa «font», intervé sovint en toponímia. Les inscripcions ibèriques presenten grups tals com *banulirrbaiturrane* o *kaisanwlirrbaiturra*.

El poble cerdà de *Dorres* ofereix les mencions *Edors* (1011), *Edorres* (1163), *Dorres* (1220); afegeix a *iturri* una *s* romànica de plural. Diverses fonts termals brollen a Dorres, i el llogarret veí es diu *Les Escaldes*.

El nom d'*Andorra* ja apareix el 839 en l'acte de consagració de la Seu d'Urgell. No pot ser la forma primitiva, perquè el català redueix a *n* el grup primari *nd* (*mandare* dóna *manar*); quan un grup *nd* s'encontra en català, es pot afirmar que és secundari (*semita* dóna *senda*). Doncs, hem de postular una forma més antiga i no atestada de l'estil de **Ameturra* (existeix en Biscaia un *Amiturria*), que donaria perfectament *Andorra*. Aquell **Ameturra* pot resultar de *ama-iturr-a*, «la font mare», això és degut al fet que els dos Valira del Nord i de l'Oest s'uneixen a Andorra per donar el riu principal.

La Tor de Querol presenta atestacions *loco de la Torre* el 913, *in ipsa Torr* el 983. No és impossible que *tor* representi el llatí *turri*, «torre», però no hi ha cap torre a La Tor, sinó molt més amunt, al poblet de Querol, que pertany al municipi de Porta. Per això, és probable que es tracti del basc *iturri* amb una afèresi de la vocal inicial prou precoç perquè no hi hagi hagut sonorització de la *t*.

El poblet de *Dòrria*, al nord-oest de la Vall de Ribes, és representat en el 839 per la forma *Duaria*. Aquesta forma ofereix una doble dificultat si es vol relligar-la a *iturria*, «la font»: la *a* i la *r* senzilla. Si la *a* fos una cacografia per una primera *r*, tot es tornaria perfectament normal...

Aquí limitarem l'extensió d'aquesta contribució, que, amb dues lletres inicials, ja ens proporciona un material toponímic molt important.

